ЛАНДШАФТОЗНАНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

ВЕНЕТА КОЦЕВА

*Лесотехнически университет,
бул. „Климент Охридски“ № 10, 1756 София, България,
e-mail: v_kotseva@abv.bg*

Резюме. Статията представя развитието на ландшафтознанието в България. Показана е пионерната роля на бележития географ проф. д-р Иван Батаклиев за развитието и утвърждаването на ландшафтознанието у нас. Той е първият изследовател в областта на ландшафтната екология и климатология, един от инициаторите и главен секретар на IV-тия Конгрес на славянските географи и етнографи, автор на първото аргументирано ландшафтно деление на България. Анализирани са ролята на организирания, с решаващото съдействие на военния Държавен географски институт, IV-ти конгрес на славянските географи и етнографи и на Първата картографска и географска изложба в София през 1936 г. Отбелязани са приносите на професорите Петър Петров, Милан Георгиев и Ангел Вълчев съответно за създаването на първата ландшафтна карта на България, написването на първия учебник по ландшафтознание, създаването и ръководенето на катедра „Ландшафтознание и опазване на природната среда“ в Софийския университет и за изграждането на Учебно-научния стационар в гр. Земен. Днес проблемите на ландшафтознанието се изучават в дисциплините „Приложно ландшафтознание“, „Ландшафтно картиране и картографиране“, „Антропогенно ландшафтознание“ и „Ландшафтно планиране и управление“ в няколко университета у нас.

Ключови думи: ландшафтознание, първата ландшафтна карта на България.

1. УВОД

През 2014 г. Националният институт по геофизика, геодезия и география (НИГГГ) при БАН, Община Пазарджик и Българското географско дружество издадоха книгата „Избрани трудове“ от бележития български географ проф. д-р Иван Батаклиев (1891–1973 г.) [1]. Проф. Иван Батаклиев е един от най-активните и ерудирани български географи, който има

DOI: 10.7546/EngSci.LVI.19.04.04

огромни приноси в научния и обществено-политическия живот на Република България през миналия век. Достиженията му са главно в икономическата, физическата и политическата география, а също и в областите: история, регионалистика, земеделие, хидроинженерство, хидромелиорация, ландшафтна екология и климатология. Основоположник и „баща“ на българската геополитическа наука [1, 2], с пионерния си труд от 1934 г. за ландшафтното разделяне на България и ландшафтната карта на България [3], проф. Иван Батаклиев поставя основите на ландшафтознанието в България.

Проф. д-р Иван Батаклиев

2. ПРОФ. ИВАН БАТАКЛИЕВ – ОСНОВОПОЛОЖНИК НА ЛАНДШАФТОЗНАНИЕТО У НАС

Проф. Иван Батаклиев е роден на 24.01.1891 г. в гр. Пазарджик в семейство с корени от историческия град Батак, откъдето произхожда и фамилното му име [1]. Баща му е кръгъл сирак, останал по чудо жив след клането през 1876 г., затова е отгледан в приемно семейство от едно пазарджишко село. След Освобождението през 1878 г. бащата е ратай и слуга в Пазарджик, самообразова се, става чиновник и дребен търговец, но умира на средна възраст. Иван Батаклиев е едно от 9-те му деца, учи до пети гимназиален клас в Пазарджик, а след това завършва Пловдивската мъжка гимназия. През 1909 г. става студент в Софийския университет (СУ), където следва едновременно две специалности: „География“ и „История“. Отбива редовната си военна служба в Трети артилерийски

полк в Пловдив преди Балканската война. През пролетта на 1913 г. заминава за фронта в Македония и участва в Междо-съюзническата война. След демобилизацията полага университетските си изпити, а през 1914 г. довършва военната си служба в Школата за запасни офицери в Княжево с чин поручик. През учебната 1914–1915 г. Иван Батаклиев е назначен за гимназиален учител в Хасково. В началото на Първата световна война, през есента на 1915 г., е мобилизиран, като командир на батарея, и е на фронта до есента на 1918 г. След демобилизацията през 1918 г. става учител в гр. Пазарджик.

Още като учител Иван Батаклиев пише първата си научна статия „Оризовата култура в Татар-Пазарджишкото поле“, отпечатана през 1921 г. в сп. „Естествознание и география“. През 1923 г., в резултат на продължителни и задълбочени проучвания, написва първата си монография „Град Татар-Пазарджик. Историко-географски преглед“, която е с огромен обем от 444 стр., рецензирана от двамата големи наши географи – проф. Анастас Иширков и проф. Васил Златарски, издадена от Община Пазарджик. През 1924 г. Иван Батаклиев е назначен за асистент по „География“ в катедра „Обща география и културно-политическа география“ на СУ. За повишаване на научната си подготовка, през учебната 1927–1928 г., 36-годишният Иван Батаклиев специализира в университетите в Йена и Берлин, където става последовател на идеите на проф. Албрехт Пенк в областта на стопанската география и ландшафтознанието. С хабилитационен труд на тема „Чепино. Специално-географски проучвания“ Иван Батаклиев печели конкурс и в средата на 1930 г. е хабилитиран за доцент в катедра „Обща география и културно-политическа география“.

През 1933 г., след пенсионирането на проф. Анастас Иширков, доц. Иван Батаклиев поема ръководството на катедрата. Замества го и като преподавател по „География“ в Свободния университет за политически и стопански науки (сега УНСС). През 1933 г. специализира и започва докторантура във Виена. Доц. Иван Батаклиев е един от инициаторите за създаването на Българското географско дружество и негов председател от 1934 г. до 1945 г. В този 11-годишен период, при активното му участие, излизат 10 тома на „Известия на Българското географско дружество“. Доц. Иван Батаклиев участва с научен доклад през 1934 г. на Международния географски конгрес във Варшава. В началото на 1935 г. е назначен за професор.

През 1938 г. проф. Иван Батаклиев става директор на Географския институт в СУ, основан от проф. Анастас Иширков. Тук следва да се уточни, че в изворите често се среща наименованието „Географски институт“,

а всъщност става дума за създадения от проф. Анастас Иширков дарителски фонд „Проф. Анастас Иширков за награда на студентски научни трудове по българска география“. Уточнението се налага, тъй като у нас по същото време съществува Държавен географски институт (ДГИ) към Министерството на войната [4].

През 1938 г. проф. Иван Батаклиев е на 6-месечна специализация на собствени разnosки в Тулуза, Париж, Лондон, Глазгоу и Амстердам, където участва на Международния географски конгрес с научен доклад. През учебната 1944–45 г. е декан на Историко-филологическия факултет на СУ. Още през 40-те години на XX-ти век проф. Иван Батаклиев изтъква предимствата на геополитическото разположение на България. Признание за всеотдавателната му научна дейност в областта на географската наука е избирането му за член-кореспондент на географските дружества в Берлин, Прага, Вюрцбург, Грайфсвалд, на Българския археологически институт, както и за действителен член на Тракийския научен институт, Съюза на научните работници в България (СНРБ), сега Съюз на учените в България (СУБ). На 10.10.1947 г. проф. Иван Батаклиев неочаквано е уволнен от СУ, без право на пенсия и на купони за храна. Мотивировката е политическа – за „великобългарска противонародна дейност“ и за социал-демократическата му партийна принадлежност през студентските години.

56-годишният проф. Иван Батаклиев намира физически и морални сили да продължи своите научни занимания на собствени разnosки. Публикува редица научни статии в наши и чуждестранни издания и завършва своя капитален труд „Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед“ с внушителния обем от 814 стр. Върху тази монография той е работил над 40 години – от 1925 до 1966 г. Книгата е издадена през 1969 г. и според специалистите тя е: „уникално обстойно изследване, каквото не притежава нито един друг български град до момента“ [5]. За цялостната му народополезна дейност през 1970 г. е удостоен с орден „Св. Св. Кирил и Методи“, I степен. Проф. д-р Иван Батаклиев умира на 15.12.1973 г. Няколко месеца преди това е обявен за почетен гражданин на град Пазарджик, а след кончината му една улица и едно училище в гр. Пазарджик носят неговото име.

По повод 100-годишнината от основаването на специалност „География“, отбелязана през 1998 г., аудитория № 256 в СУ носи името на този бележит учен в чест на огромните му научни приноси за развитието на политическата география, антропогеографията, геополитиката, икономическата, физическата и аграрната география в България. Кратко и точно е написаното от доц. д-р Георги Железов от НИГГГ при БАН в „Избрани

трудовете“ – „Голямата по обем и различна по тематика научна дейност на проф. Иван Батаклиев, в допълнение със заемането на много административни длъжности и активната му обществена и гражданска позиция, го нареждат в плеядата на първостроителите на модерната география и наука в България“.

3. IV-ЯТ КОНГРЕС НА СЛАВЯНСКИТЕ ГЕОГРАФИ И ЕТНОГРАФИ И ПЪРВАТА КАРТОГРАФСКА И ГЕОГРАФСКА ИЗЛОЖБА В БЪЛГАРИЯ

През 1936 г. проф. Иван Батаклиев е един от инициаторите, организаторите и главен секретар на IV-я конгрес на славянските географи и етнографи в София. Събитието е широко отразено в средствата за масова информация като най-голямото научно и културно събитие с международно участие от този род, провеждано дотогава в следосвобожденска България. В чест на конгреса е издадена серия пощенски марки. Конгресът е проведен под върховното покровителство на държавния глава, Н. В. Цар Борис III. За организирането и провеждането на конгреса проф. Иван Батаклиев е награден с орден „Св. Александър“.

Голяма заслуга за провеждането на IV-я конгрес на славянските географи и етнографи и на Първата картографска и географска изложба в България има военният Държавен географски институт [2, 4, 6]. Изложбата е организирана от Началника на Картографския отдел на ДГИ подполк. д-р Димитър Стоянов (1897–1938 г.), който по-късно, в средата на 1938 г., става началник на ДГИ [2, 4, 7]. Д-р Д. Стоянов е високообразован офицер, завършил с отличие Геодезическата школа при ДГИ, специализирал в Италия, завършил с отличие там Военния географски институт, както и „Математика“, защитил докторантура в Държавния университет във Флоренция. Първата картографска и географска изложба допринася много за издигане авторитета на тогавашния ДГИ и на страната ни пред чуждестранните участници в конгреса „като един стоящ на истински завидна висота културен институт – център на всички основни земни измервания у нас и разсадник на топографската и картографската просвета, тъй много необходима за всеки съвременен културен човек“ [2, 4, 6, 7].

Конгресът и изложбата са открити тържествено на 16.08.1936 г. Конгресът се провежда в голямата зала на СУ, а изложбата – в салоните на Художествената академия. Изложбата е организирана в изпълнение на Заповед № 16 от 24.02.1936 г. на Главния директор на ДГИ полковник Антон Ганев. След закриването на конгреса и изложбата полк. Антон Ганев

издава благодарствена Заповед № 75 от 29.08.1936 г., в която отбелязва:

“Географският институт успя да покаже достойно своите постижения, а с близкото и ценно сътрудничество с Географския факултет при Университета изложбата изобщо мина с отбелязания вече по-горе истински голям успех. И аз съм горд, че нашият Географски институт действително издигна своя авторитет, а наред с това повдигна и реномето на нашата държава пред чужденците. Горд съм като негов член и директор и съм особено радостен, че както най-близките ми помощници, така и всички други подчинени, още от самото начало на подготовката за изложбата, та и до последния ден на нейната уредба, проявиха една неуморна, съзнателна и дисциплинирана дейност, благодарение на която дейност единствено може да се осъществи постигнатото. Ето защо, смятам за свой дълг да изкажа голямата си благодарност преди всичко на Председателя на комисията по уредбата на изложбата – началникът на Картографския отдел, майор Димитър Василев Стоянов, на членовете на тая комисия, както и на началниците на Геодезия и Топографския отдели – майорите Васил Георгиев Данаджиев и Гроздан Атанасов Грозданов и на всички останали офицери, инженери, военни специалисти, чиновници и войници, които, в зависимост от заетостта им в другите непосредствени служебни задължения, вземаха по-голямо или по-малко участие в подготовката и уредбата на изложбата“.

През 1938 г. в печатница „Култура“ е издаден специален сборник с докладите, научните сказки, съобщенията и рефератите, изнесени на конгреса. Важно е да се отбележи, че всеки труд е издаден на съответния славянски език. А конгресът е наистина уникален, тъй като участват 323 учени, от тях 84 поляци заедно с украинците, 53 чехи заедно със словаците, 51 югославяни, 125 българи и 10 от други народности – французи, германци, финландци и румънци. Изнесени са 130 реферати и доклади, от които 94 са географски и 36 – етнографски. Умалена карта на България е оригинален входен билет за изложбата. В изложбата са застъпени следните отдели:

1. Стари карти;
2. Карти на Географския институт;
3. Частни български издания. Световна карта в мащаб 1:1 000 000. Релефни карти;
4. Създаване на модерна топографска карта. Последователност на работата:
 - а) Геодезически работи: триангулация; нивелация; астрономически работи; магнитни работи;

- б) Топографски работи. Създаване на карти – чисто топографска (мензулна) снимка; фототопографско снимане; аерофототопографско снимане; сравнителни таблици;
в) Картографски работи.

Тържествено откриване на IV-тия Конгрес на славянските географи и етнографи в София, 1936 г.

Част от участниците в IV-я Конгрес на славянските географи и етнографи, София, 1936 г.

4. ЛАНДШАФТОЗНАНИЕТО – САМОСТОЯТЕЛЕН ДЯЛ НА ГЕОГРАФИЯТА У НАС

Проф. Иван Батаклиев е основоположник на „ландшафтознанието“ като самостоятелен дял на географията у нас, а по-късно и като самостоятелна научна дисциплина, изучавана от студентите в няколко университета – СУ „Св. Кл. Охридски“, Лесотехнически университет, Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“, Шуменски университет „Константин Преславски“ и др. Проф. Иван Батаклиев е първият български автор въвел преди 85 години, през далечната 1934 г., новите научни понятия и термини – „ландшафт“ и „ландшафтознание“, в разработката си „Ландшафтно поделение на България“, публикувана в „Годишник на Софийския университет“, Историческо-филологически факултет – книга XXX.13 [3]. Новото към оня момент схващане за географията е било:

„Земната повърхнина се разглежда по засебни (*бел. авт. – обособени*), цялостни географски области: материци, страни, ландшафти и местности. Най-характерната географска област е ландшафтът. В него има най-голяма общност и хармония между географските явления (физико-географски, биогеографски и културногеографски). Ландшафтът е част от земната повърхнина с еднакви белези (черти). Планина и равнина не могат да образуват един ландшафт... Ландшафтът е сравнително малка географска област. Както показва самата дума „ландшафт“, която в общ смисъл на думата значи „страногледка“ или „земергледка“, касае се за видимата област или пространство, което гледаме и чувствуваме около нас... Поделенията на ландшафта се казват „малки ландшафти“ или „местности“. Немската дума „Landschaft“ отговаря на френската „Paysage“, която има по-голяма гражданственост у нас и е по-лесно разбираема. Географският ландшафт е в тесен смисъл: с граници, еднородни географски елементи и тесни взаимни вътрешни връзки между тях... Ето защо засега (*бел. авт. – 1934 г.*) ще си служим с чуждата дума „ландшафт“, която си е пробила път в научната литература (*бел. авт. – в чужбина*). До 1934 г. България няма разделяне на ландшафтите ѝ както в българската, така и в чуждестранната научна литература. Известни са няколко първи опити за ландшафтни деления на Балканския полуостров: през 1893 г. от немския географ Теобалд Фишер, през 1929 г. на проф. Отто Маул и през 1932 г. на Херберт Вилхелми, Алберт Бурчард и др.“

Проф. Иван Батаклиев е първият български автор, направил оригинално аргументирано ландшафтно деление на България, представено върху първата ландшафтна карта на България през далечната 1934 г. На нея

са описани подробно и са картографирани 5 вида ландшафти с техните части у нас:

I. Македонородопски ландшафт;

II. Среднобългарски ландшафт:

1. Западна част;

2. Източна част.

III. Балкански (Старопланински) ландшафт:

1. Западен Балкан;

2. Среден Балкан;

3. Източен Балкан.

IV. Дунавски плочесторавнинен ландшафт:

1. Западна част;

2. Източна част;

3. Добруджа.

V. Черноморски брегови ландшафт.

В статията [3] всички видове ландшафти в България са описани подробно с техните особености, граници и с разширено резюме на немски език. Обобщено е, че: „Българските ландшафти се простират главно в западно-източна посока, когато тези в западната част на Балканския полуостров се простират с посока от северозапад към югоизток. Само тук-там някои планини в Средната част на Македоноодринския масив като Пирин, Малешевските планини и други имат посока противна на тази на ландшафта. Интересно и важно е, че ландшафтното поделение на България почива не само на геотектонични и морфологични основи, но също и на климатични, растителногеографски и антропогеографски. Лошото е, че не всички ландшафти попадат изцяло в политическите граници на България. . .“

През 1974 е създадена първата ландшафтна карта на България в мащаб 1:400000 от проф. д-р Петър Петров, дългогодишен преподавател в СУ „Св. Кл. Охридски“, където последователно е бил асистент, доцент и професор от 1992 г. до пенсионирането му. Дългогодишен председател на Българското географско дружество в края на 2014 г. проф. Петър Петров е избран за негов почетен председател. Автор е на учебника по „Ландшафтознание“ за студентите от СУ, издаден през 1990 г. Като хоноруван преподавател проф. Петър Петров изнася лекции в Смолянския филиал на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и в СУ „Св. Кл. Охридски“ по дисциплините: „Природна география на България“, „Природоползване в туризма“, „Геоекология“, „Защитени природни обекти в България“, както и по „Основи на кадастъра“ пред студенти от няколко специалности, а от 2009 г. изнася лекции по „Ландшафтознание и екология

на населените места“ в Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“ пред студенти от специалност „Екология и опазване на околната среда“.

Проф. д-р Милан Георгиев (1921–2008 г.) през 1982 г. издава първия учебник по „Ландшафтознание“ за студентите от тогавашния Висш лесотехнически институт, сега Лесотехнически университет. Издава също първия университетски учебник по „Физическа география на България“ за студентите по „География“ в СУ, който има 3 издания – през 1979, 1985 и 1990 г., както и книгата „Структура и динамика на ландшафтите в България“ през 1977 г. Проф. Милан Георгиев е виден български географ – доцент от 1964 г. и професор от 1970 г. в катедра „Ландшафтознание и опазване на природната среда“ в Геолого-географския факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“. По негова инициатива, при преустройството на факултета, катедрата „Физическа география на България и континентите“ се преименува на катедра „Ландшафтознание“ през 1972 г., а от 1975 г. – „Ландшафтознание и опазване на природната среда“. В периода, когато проф. Милан Георгиев е ръководител на катедрата, се изгражда учебно-научният стационар по ландшафтознание в гр. Земен, Пернишко.

Главната заслуга за изграждането на този стационар е на проф. д-р Ангел Велчев, родом от Земен. От 1972 г. той става научен сътрудник в ГГФ на СУ и отговаря за стационарните изследвания. За около 2 години организира изграждането на експерименталната база, полигон-трансектата и разработва програма за дългосрочни ландшафтни изследвания. И досега тази база служи за провеждане на учебни практики на студенти по география, геология и биология от българските университети. Ландшафтното направление и, преди всичко, комплексните ландшафтни изследвания заемат много важно място в научната дейност на проф. Ангел Велчев. Той има сериозни приноси при изясняване структурата на ландшафтите, тяхното картиране и картографиране, методиката на картирането на ключови участъци, използването на системния подход в ландшафтознанието, методите за оценка на природно-териториалните комплекси за нуждите на рекреацията и др. Съвместно с колеги създава нова ландшафтна карта на България в мащаб 1:500000. Голямо внимание отделя и на оценъчните ландшафтни карти за различни видове дейности – рекреация, селско стопанство, горско стопанство, както и на ландшафтно-геохимичните карти.

У нас и в чужбина има някои опити науката „ландшафтознание“ да се замени с „ландшафтология“, но те се оказват несполучливи. Наложило се е схващането, че ландшафтознанието е наука, която изучава географската обвивка (геосферата) на Земята, включваща скалите, водите, въздуха, растенията, животните и почвите. Като наука ландшафтознанието

изследва взаимовръзките и взаимодействията между отделните компоненти на геосферата, както и влиянието и въздействието на човека върху тези компоненти.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проблемите на общото ландшафтознание през последните 2–3 десетилетия се специализират и изучават в отделни дисциплини като „Приложно ландшафтознание“, „Ландшафтно картиране и картографиране“, „Антропогенно ландшафтознание“, „Ландшафтно планиране и управление“ и др. в редица български висши училища и университети.

REFERENCES

- [1] Prof. Dr. Ivan Batakliiev, *Selected Works, Jubiley Print, 145 years Bulgarian Academy of Sciences*, NIGGG–BAS, Municipality Pazardjik, Bulgarian Geographical Society, Sofia (Ed. Assoc. Prof. Dr. Georgi Jelezov), TerArt (2014) 295, ISBN 978-954-9531-23-7 (in Bulgarian).
- [2] V. Kotseva, *Studies on History of Geodesy and Cartography in Bulgaria*, University of Forestry, Military Geographic Service, Sofia (2013) 324, ISBN 978-954-332-105-6 (in Bulgarian).
- [3] Iv. Batakliiev, Landscape division of Bulgaria, Year-book of Sofia University, History-Philology Department – Book XXX.13, Court Printing Establishment, Sofia (1934) 151–193 (in Bulgarian).
- [4] V. Kotseva, *Study on the life and scientific works of the eminent Bulgarian geodesists and geophysicists worked for the Military Geography Institute of Bulgaria*, 120 years Military Geographic Service, MTS, Sofia (2011) 81 (in Bulgarian).
- [5] Iv. Batakliiev, *Town of Pazardjik and Region of Pazardjik. History and Geography Review*, Sofia (1969) (in Bulgarian).
- [6] V. Kotseva, *Studies on History of Geodesy and Cartography in Bulgaria*, University of Forestry, Military Geographic Service, Sofia (2015) 304, ISBN, 978-954-332-130-8.
- [7] V. Kotseva, Dr. Dimitar Stoyanov (1897–1938) and his contributions to the development of the Cartography and Geodesy in Bulgaria, Sofia, *Geodesy, Cartography, Land Management* (1994) 1 32 (in Bulgarian).

LANDSCAPE SCIENCE IN BULGARIA

VENETA KOTSEVA

*University of Forestry,
10, St. Kliment Ohridsky Blvd, 1756 Sofia, Bulgaria,
e-mail: v_kotseva@abv.bg*

Abstract. Paper presents development of landscape science in Bulgaria. It is shown the pioneer role of the eminent geographer Prof. Dr. Ivan Batakliiev for development and endorsement of the landscape science in this country. He is the first scientist in the field of landscape ecology and climatology, he is one from the initiators and a Secretary General of 4nd Congress of Slavonic Geographers and Ethnographers; he is the author of the first well-founded landscape division of Bulgaria. Here is analyzed the role of the organized with the decisive co-operation of the military State Geographical Institute 4nd Congress of Slavonic Geographers and Ethnographers and of the First cartographic and geographic exhibition in Sofia in 1936. There are noticed the contributions of the professors Petar Petrov, Milan Georgiev and Angel Valchev respectively to the elaboration of the first landscape map of Bulgaria, the writing of the first textbook for landscape science, the establishment and management of the department “Landscape science and Protection of the Nature” in the Sofia University and for the building of the Educative and Scientific Center in town of Zemen. Now the problems of the landscape science are themes of the subjects “Applied Landscape Science”, “Landscape mapping and cartography”, “Anthropogenic Landscape Science” and “Landscape Planning and Management” in a few universities in Bulgaria.

Keywords: landscape science, the first landscape map of Bulgaria.

Received October 02, 2019